

BART MIDDELBURG

*Jeanne
de Leugenaarster*

De dodelijke intriges van
hoerenmadam Adriana Valkenburg



Inhoud

Inleiding: Donker Amsterdam 7

1. Schiedam, met ondergang gestraft 34
2. Het 'gevaarlijkste wijf' van Amsterdam 46
 3. Aan tranen geen gebrek 69
 4. Rassenschande 85
 5. Een luguber bedrijf 104
6. Vreemdsoortige gesprekken 117
7. CS-6 rechteloos, machteloos 136
8. Te mooi om waar te zijn 156
9. 'Je eigen altijd dom houden' 185
10. Ontbijt met champagne 197
11. 'Erger dan Ans van Dijk' 215
12. Een spel met mensen 237

Noten 257

Personenregister 281

Inleiding

Donker Amsterdam

Het is moeilijk voorstelbaar in een tijdperk waarin iedereen alle mogelijke (top)criminelen dankzij de media bij de voornaam kent, maar over de aard en omvang van de criminaliteit in de eerste helft van de twintigste eeuw – globaal het tijdvak van 1900 tot de Tweede Wereldoorlog – is vrij weinig bekend.

Voor die onbekendheid zijn meerdere oorzaken aan te wijzen. De criminologie, de wetenschap van de misdaad, stond in Nederland in de jaren twintig en dertig nog in de kinderschoenen. De archieven van politie en justitie vertonen bovendien grote gaten. Zo besloot de Amsterdamse politie in 1939 dat het ter bestrijding van de papieren rompslomp hoog tijd was voor een grote schoonmaak bij alle bureaus: bijna alle dagrapporten en processen-verbaal die ouder waren dan tien jaar dienden te worden vernietigd. Veel materiaal van voor 1929 is dus verloren gegaan. En een belangrijke oorzaak is vermoedelijk ook, dat er na de oorlog voor de criminaliteit in de jaren twintig en dertig vanzelfsprekend nauwelijks belangstelling was: bij de verschrikkingen van de Holocaust viel alles in het niet.

Het beeld van met name ‘donker Amsterdam’, zoals de vooroorlogse Amsterdamse onderwereld wel werd genoemd, wordt dan ook in hoge mate bepaald door de memoires van politiemensen en forensische deskundigen die destijds aan het Amsterdamse korps verbonden waren, en door boeken van journalisten die destijds over misdaad schreven. Uit die literatuur rijst een crimineel landschap op dat nog niet werd bevolkt door drugsbaronnen, witwassers en huurmoordenaars, maar door prostitutees, souteneurs, inbrekers, overvallers, zakkenrollers, oplichters, helers. Vandaag de dag worden dat soort criminelen met een zekere weemoed nog weleens afgedaan als kleine scharrelaars, temeer daar geweld zich meestal beperkte tot de blote vuist, maar destijds waren sommige media van mening dat tegen hen

met harde hand en blanke sabel diende te worden opgetreden, anders was de maatschappelijke ondergang aanstaande.

Tot die apocalyptische stroming behoorde onder anderen Jozef Carel Eugenius ('Job') Sand (1888), in de jaren twintig en dertig verslaggever van *De Telegraaf* en ook heel even van het *Algemeen Handelsblad*. Sand, gespecialiseerd in branden en misdaad, was het prototype van de *hard-boiled* stadsverslaggever. Hij was een groot stilist, maar hij had ook de neiging op alle mogelijke misstanden, zoals dat in journalistiek jargon heet, de fietspomp te zetten: ze wat spectaculairder te maken dan ze in werkelijkheid waren. In 1918 sprak Sand eens met de Amsterdamse hoofdcommissaris van politie, de voormalige majoor der artillerie Theodorus Martinus Roest van Limburg, over de 'schrikbarende toeneming der criminaliteit'.¹ Hij kreeg van Roest toestemming om een tijdje mee te lopen met een inspecteur van het bureau Warmoesstraat, en zo 'een kijkje te gaan nemen in het land der binnenste duisternis, de onveilige buurten rond de Oude Kerk'. Met die inspecteur, die van de verslaggever het pseudoniem Walden kreeg, trok Sand er bij nacht en ontij op uit om overal waar dat nodig was de misdaad te bestrijden. In 1922 publiceerde Job Sand over zijn belevenissen met Walden vervolgens een boek onder de veelzeggende titel *De ratten van Amsterdam. Schetsen uit misdadig Amsterdam*.² De status quo die Sand in dat boek beschrijft is ronduit uitzichtloos.

Met ratten, verduidelijkt Sand in zijn voorwoord, doelt hij niet op 'die griezelige bruinzwarte dieren', maar op 'een ander soort ratten, dat óók des nachts uit hun holen zwermt en rooft en plundert; ik heb 't oog op de zakkenrollers, souteneurs, inbrekers, ruitentickers en spelers, die Amsterdam des nachts terroriseeren op ongekende wijze'. 'Zij bestaat voor een groot gedeelte uit die onsympathieke kolonie, die de holen, sloppen, straatjes, gangen en steegjes rond de Oude Kerk bevolkt en die er zorg voor draagt, dat het politierapport niet te beknopt blijft.' De onveiligheid had zo'n 'ongekend hoog peil' bereikt dat agenten 's nachts alleen nog maar surveilleerden 'met geladen

revolver in den holster', en de verantwoordelijke politici deden of hun neus bloedde. In de Tweede Kamer werd volgens Sand 'gezwamd' over pikante tekeningen in blaadjes als *La Vie Parisienne* en *Le Journal Amusant*, en in de Amsterdamse gemeenteraad 'zeurt men over prikkelbioscopen, maar geen woord wordt er gehoord over de terreur der inbrekers en souteneurs, die zich aan Amsterdam hebben vastgezogen als bloedzuigers aan een lichaam'.

Sand beschrijft in zijn boek een aantal gevallen van participerende journalistiek die naar latere maatstaven ondenkbaar zouden zijn. Zo besluiten inspecteur Walden en Sand op een gegeven moment 's nachts in een kaaspakhuis aan de Oudezijds Kolk, tussen de Prins Hendrikkade en de Zeedijk en recht tegenover de Nicolaaskerk, in een hinderlaag te gaan liggen nadat bij het bureau Warmoesstraat de tip was binnengekomen dat die nacht in het pakhuis zou worden ingebroken. Het indeloos wachten valt Sand zwaar. 'Achter ons laait het rumoer van den Zeedijk op, met zijn lallend dronkemansgekrijsch, zijn hysterisch schor vrouwengelach en het droefgeestige jammerende geluid der harmonica, dat een eigenaardig, scherp contrast vormt met den plechtigen avondzang der schare in de kerk. Achter ons de aanbidding der wereldsche geneugten, voor ons, onder dien koepel met het gouden kruis de vereering van het Hoogere.'

Uiteindelijk verschijnen diep in de nacht twee inbrekers. Walden trekt zijn revolver, een Bulldog, en de inbrekers worden vervolgens gearresteerd en geboeid afgevoerd naar het bureau. Bij huiszoeking dezelfde nacht bij een van de twee verdachten, ene Vogel, worden nog eens 'vijf horloges en zesduizend gulden aan bankpapier' gevonden. 'Inmiddels was het zeven uur geworden. En toen ik me huiswaarts begaf, brak het morgenlicht reeds boven de stad aan, die een indruk maakte als een ledige danszaal tegen den ochtend.'

Bij een andere gelegenheid krijgen Walden en Sand van een prostituee de tip dat een beruchte souteneur van het Oudekerksplein, Heintje, vijftientigduizend gulden heeft gestolen

van een van haar klanten, en dat hij dat geld heeft ondergebracht bij een zwager van hem, een zekere Toon met den Hondenkop. Walden en Sand trekken daarop per taxi richting Apeldoorn, waar Toon met den Hondenkop het café Jagers Welvaren runt, en liggen daar opnieuw enige tijd in een hinderlaag, in afwachting van Heintje, die er volgens de tip een deel van het geld komt ophalen.

Zodra de souteneur is gearriveerd, op een motorfiets, komt het in de woning van Toon met den Hondenkop bij een poging het gezelschap te arresteren tot een zodanige knokpartij dat de met een gummiknuppel bewapende Sand zich realiseert 'dat 't hier wel eens mis zou kunnen loopen'. Souteneur Heintje gaat inspecteur Walden te lijf, de Hondenkop begint op Sand in te slaan met een bierfles. Sand hakt dan op zijn beurt met zijn gummiknuppel in op de Hondenkop, en Walden maakt het karwei af door Heintje uit te schakelen met een opstopper op de kin. 'Het was een idiote toestand. Rechts, onder het kapotte raam, lei de Hondenkop door zijn opgezetten neus te snuiven; op een stoel zat juffrouw Hondenkop te snikken, tegen de gebroken deur lag Heintje gemeen te loeren.'

Na verloop van tijd krijgen Walden en Sand uit de penoze de tip dat 'een paar bekende fielten' op hen liepen te loeren 'om ons den een of anderen nacht eens flink af te tuigen'. Verslaggever Sand besluit zich daarop ook maar 'een mooie, blinkende Bulldog' aan te schaffen, 'die precies in den achterzak van m'n pantalon paste'. Afgetuigd worden Walden en Sand niet, maar de Bulldog komt goed van pas als op een nacht inbrekers de ruiten intikken van een modemagazijn op de Nieuwendijk. De dieven gaan er met paard en wagen vandoor, via de Dam en het Rokin richting de Munt. Walden en Sand houden daarop een passerende taxi aan, posteren zich ieder op een treeplank, en geven de chauffeur de opdracht de achtervolging in te zetten. In de Vijzelstraat achterhalen zij het rijtuig met de inbrekers en dwingen het te stoppen. De twee inbrekers weigeren uit het rijtuig te komen, en al snel ontstaat er een volksoploop, aangevoerd door een ploegje souteneurs. Even wordt het precair voor

Walden en Sand. 'Slinger ze de majem in,' klinkt het. 'En weer dringt men op, zoo dicht, dat de jeneveradem van een grooten, ongeschoren kerel mijn neusgaten bereikt. Ik trek mijn revolver, wel wetende dat de gummistok hier niets kan uitrichten.' De verslaggever en Walden lossen daarop tegelijk een waarschuwingsschot. 'Een rosse glans flikkert even over 't asphalt, twee knallen kort achtereen weerklinken en een grijze rook, die eigenaardig afsteekt tegen de donkere lucht, trekt weg.' Dat helpt: het 'vuige clubje' spat uit elkaar.

Aan het eind van *De ratten van Amsterdam* trekt Sand de conclusie dat, nu 'de strijd tussen openbaar gezag en anarchisme' zo hoog is opgelaaid, het Amsterdamse politiekorps met vijfhonderd à achthonderd agenten moet worden uitgebreid. 'Want daar, in die pestholen der oude stad, schuilen de gevaren van het anarchisme, daar broeit de kiem eener komende revolutie.' In New York, Londen en Parijs wisten ze wel raad met 'dat pettenvolk': daar deed de politie niet af en toe een invalletje, nee, daar hielden ze complete 'razzia's' waarbij 'alle verdachte individuen ingerekend worden'.

Zoals gezegd was relativering niet Sands sterkste kant. Hij beschrijft bijvoorbeeld dat Walden en hij undercover, zogenaamd als Engelse zeelui, infiltreren in een 'speelhol' in de Molensteeg, hartje rosse buurt. De habituees van het 'nachthol' doen Sand het ergste vrezen: 'De gezichten der mannen zouden een interessante studie voor den criminalist opgeleverd hebben. Ze zagen er wel naar uit om iemand bij het kleinste meeningsverschil een mes tusschen de ribben te steken of hem bewusteloos in de duisternis te voeren. Dat ze een paar dronken Engelsche matrozen niet zouden laten vertrekken, zonder hun laatsten cent afgenomen te hebben, lag voor de hand.' Zo gaat het nog wel even door: Walden en Sand zijn doorgedrongen tot het zenuwcentrum van de Amsterdamse onderwereld, zo lijkt het. Het eindigt dan ook in nogal een anticlimax: er wordt niemand gearresteerd, er worden alleen een paar namen genoteerd wegens overtreding van de Drankwet, en het enige wat wordt afgevoerd naar het bureau is een verzameling 'flesschen, kruiken en glazen'.

Dat soort verslaggeving in met name *De Telegraaf* moest niet al te serieus worden genomen, schrijft de Amsterdamse commissaris van politie Hendrik Voordewind in zijn eind jaren veertig gepubliceerde memoires (de bekende trilogie *De commissaris vertelt*, *De commissaris vertelt verder* en *De commissaris vertelt door*).³ Er werd op en rond de Zeedijk ‘vaker en heviger’ gevochten dan in andere secties, geeft Voordewind toe. ‘Maar men kan tenslotte de duivel ook wel te zwart afschilderen en een groot deel van de slechte reputatie van “donker Amsterdam” kwam dan ook voor rekening van een paar jeugdige verslaggevers van een bepaalde krant, die het speciaal op deze buurt gemunt hadden en zich uitsloofden, om van een mug een olifant te maken.’ Als de politie weer eens ‘een simpele overtreding van de Drankwet had geconstateerd’, dan nog volgde een ‘snorkend artikel’ dat een ‘berucht nachthuis’ met ‘ontblote sabel en de revolver’ was ontmanteld. ‘En de argeloze lezer van een dergelijk opgeschroefd bericht zal bij zichzelf wel hebben gedacht: “Tjonge, dat baantje van politieman daar in die buurt valt toch ook niet mee,” niet wetende, dat het hele geval niets om het lijf had.’

Handel in drugs was er wel al in de jaren twintig, bijvoorbeeld in opium, maar daar bestond nog geen brede afzetmarkt voor; voor een belangrijk deel werd die opiumhandel gedreven door en voor Chinezen, en de straffen die erop stonden waren te verwaarlozen. Johan Luger, later sterverslaggever van *De Telegraaf*, zat in de jaren twintig vrijwel dagelijks bij de politierechter in Amsterdam. De stukken die hij schreef over wat zich daar allemaal afspeelde, bundelde hij begin jaren dertig onder de titel *De kleine misdaad*.⁴ Daarin beschrijft Luger dat een Chinees, Kan-Kwai, voor de rechter moet komen wegens het Nederland binnensmokkelen van maar liefst honderd kilo opium, voor zeventuizend gulden ingekocht in Hamburg. Kan-Kwai bekent vlot, maar voegt er tegenover de politierechter als verzachtende omstandigheid aan toe dat de opium niet bestemd was voor Nederlanders, maar voor ‘negers’. ‘Welke negers werd

in het midden gelaten, want de ééne neger verschilt niet van den anderen, als het er op aan komt.’

De raadsman van de Chinees betoogt nog dat ‘negers’ veel beter tegen opium kunnen dan westerlingen. ‘Eigenlijk zou men den Chinees moeten prijzen, omdat hij de edelmoe-digheid had gehad de negers aan dit genotmiddel te helpen. En hiermede was een der schandaligste pleidooien die ik in de rechtszaal hoorde, ten einde.’ De politierechter legt voor de honderd kilo ten slotte twee maanden gevangenisstraf op, nadat de officier van justitie twee weken had geëist. Op het te koop aanbieden van lucifers, destijds onder zwervers een populaire manier om het bedelverbod te omzeilen, stonden verge-lijkbare gevangenisstraffen.

Van topcriminelen was voor de oorlog geen sprake, tenmin-
ste niet als die worden gedefinieerd volgens de indicatoren
van misdaadanalyses zoals die pas werden ontwikkeld bij de
opkomst in de jaren tachtig van de zware, georganiseerde mis-
daad: spilfiguren in breed uitwaaiende organisaties die actief
zijn in meerdere criminele branches, soms een strenge hië-
rarchie hanteren inclusief sanctiestelsels, die overheidsfuncti-
onarissen corrumperen, tegenstanders uit de weg ruimen en
zodanige winsten behalen dat zij genoodzaakt zijn er witwas-
sers bij te halen.

De Amsterdamse penoze kende daarentegen wel kopstuk-
ken: beroepsmisdadigers die dankzij hun professionaliteit,
recidivisme of simpelweg vanwege een hardnekkig gebrek aan
scrupules bij zowel politie en justitie als in de onderwereld zelf
een reputatie hadden opgebouwd.

Een van die kopstukken gedurende het interbellum – de
periode tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog – was
onbetwist de geheel in de vergetelheid geraakte Cornelis Nico-
laas de Vries, bijgenaamd ‘Witte Nelis’ vanwege zijn spierwitte
haar. Nelis de Vries, op 4 oktober 1896 geboren in de Dap-
perstraat in Amsterdam-Oost als zoon van een caféhouder
en als oudste in een gezin met vier kinderen, gold in de jaren



Cornelis Nicolaas de Vries, bijgenaamd 'Witte Nelis', voor de oorlog de beruchtste brandkastenkraker van Nederland (Oorlogsgravenstichting).



Illustrator Jo Spier tekende 'Witte Nelis' de Vries toen die in 1936 voor de rechtbank in Zwolle terecht moest staan (De Telegraaf van 5 juni 1936).

VIER DOODVONNISSEN VOLTROKKEN

Veroordeelden in Amsterdamsche
distributieproces.

De door het Duitse Obergericht in het Amsterdamsche distributieproces tegen Cornelis Nicolaas de Vries, Augustus Theodorus van Batum, Abraham Pots en Petrus Albertus van Dieren gevelde doodvonnissen, zijn door fusilleering voltrokken.

Gelijkgeschakelde kranten, zoals hier het Algemeen Handelsblad, kregen op 24 juli 1942 van de Duitsers de opdracht bij wijze van afschrikking op de voorpagina te publiceren dat Nelis de Vries en zijn kompanen waren gefusilleerd in het 'Amsterdamsche distributieproces'.